

Στάθης Πελαγίδης

Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας – Ελλάδα

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΑΛΥΤΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΕΜΑΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ, 1919–1923

Περίληψη: Με την παρούσα έρευνα εξετάζονται οι ενέργειες και ο ευρύτερος ρόλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου για τον αλύτρωτο Ελληνισμό, στην κεμαλική, κυρίως, περίοδο (1919-1923). Ειδικότερα, για τον Ελληνισμό ενδότερων περιοχών της Μ. Ασίας (Πόντος, Βιθυνία κ.ά.), που τελούν υπό την επιρροή και εξουσία του Κεμάλ Ατατούρκ, αφού όλες οι άλλες περιοχές της Τουρκίας ελέγχονται από τους συμμάχους.

Από την έρευνα, λοιπόν, προέκυψε ότι το Πατριαρχείο ανέπτυξε, σ' αυτή την περίοδο, τολμηρότατες δραστηριότητες για την προστασία αυτού του Ελληνισμού, ο οποίος υφίστατο τα πάνδεινα από τις ληστρικές συμμορίες του Κεμάλ:

1) Με ψηφίσματα, παραστάσεις, εγκυκλίους και ενέργειες προς τους συμμάχους (πρεσβευτές και Υπατους Αρμοστές των Μ. Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη) και την Κοινωνία των Εθνών (Κ.Τ.Ε.), αλλά προς τις άλλες χριστιανικές Εκκλησίες και τη διεθνή κοινή γνώμη.

2) Με καταγγελίες των ειδεχθών εγκλημάτων στην περιοχή, κυρίως, του Πόντου.

3) Με συνεχείς και επίμονες εκκλήσεις, προς πάσα κατεύθυνση, για βοήθεια και συμπαράσταση στους εκτοπισμένους και στους πρόσφυγες.

{ΠΗΓΕΣ:

1) Το περιοδικό „ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ“ του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως,

2) τα Αρχεία της Κοινωνίας των Εθνών (Γενεύη Ελβετίας)}

Λέξεις κλειδιά: 1) ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ, 2) ΑΛΥΤΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ, 3) ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ)

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Όπως είναι γνωστό, τη νεοτουρκική τυραννική διακυβέρνηση (1908–1918), διαδέχτηκε, αμέσως μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η περίοδος που σημαδεύτηκε από την προσωπικότητα και τις γενοκτονικές δραστηριότητες του Κεμάλ Ατατούρκ.

Στην Κεμαλική, μάλιστα, περίοδο (1919–1923), συνεχίστηκε, ακόμη περισσότερο, από τον Κεμάλ, τον Τοπάλ Οσμάν και τις συμμορίες τους, το γενοκτονικό σχέδιο που έχουν δρομολογήσει οι Νεότουρκοι εις βάρος του Ελληνισμού της Ανατολής.

Πρέπει, όμως, να αναλύσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου, προκειμένου να ερμηνευτούν σαφέστερα τόσο η ιδιαιτερότητα των εγκληματικών ενεργειών των Κεμαλικών, όσο και η ποιότητα των δραστηριοτήτων του Οικουμενικού Πατριαρχείου για την προστασία του αλύτρωτου Ελληνισμού.

1) Από το Μάιο του 1919, η Ιωνία, μετά την απόβαση στη Σμύρνη, τελεί υπό ελληνική στρατιωτική κατοχή. Εξάλλου, από το καλοκαίρι του 1920, η Ανατολική Θράκη είναι ενσωματωμένη στον εθνικό κορμό της Ελλάδας (βάσει της Συνθήκης των Σεβρών).

Αυτό σημαίνει ότι ο Πόντος είναι η μόνη περιοχή, με ελληνικό πληθυσμό, η οποία παραμένει χωρίς καμιά προστασία και, ως εκ τούτου, είναι εκτεθειμένη στις ανεξέλεγκτες κεμαλικές συμμορίες.

2) Η Τουρκία, μετά το 1919, έχει δύο κυβερνήσεις και δύο πρωτεύουσες: μια τη σουλτανική, υποχείρια των συμμαχικών δυνάμεων, στην Κωνσταντινούπολη, και μια την κεμαλική, στην Άγκυρα. Εξυπακούεται ότι η δεύτερη είναι ανεξέλεγκτη στις επιλογές και στις ενέργειές της, όχι μόνο από το Σουλτάνο, αλλά και από τους συμμάχους. Τα δύο αυτά κυρίαρχα στοιχεία σηματοδοτούν την ιδιαιτερότητα της κεμαλικής περιόδου (1919–1923), τόσο ως προς την έκταση και το χαρακτήρα των εγκληματικών ενεργειών, όσο και ως προς την ποιότητα των προστατευτικών δραστηριοτήτων του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως:

α) Ο Πόντος, ως απομακρυσμένη και μόνη ακάλυπτη περιοχή, από ελληνική ή συμμαχική προστασία, υφίσταται την κεμαλική γενοκτονία σχεδόν μονοδρομικά, αλλά και αποκάλυπτα.

β) Την ίδια μοίρα υφίστανται και άλλες περιοχές της Μ. Ασίας, με ελληνικό πληθυσμό, πέραν της ζώνης ελληνικής κατοχής, περιοχές δηλαδή που δεν καρπώνονται το ευεργέτημα της παρουσίας και προστασίας του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος.

γ) Ανάλογα διαμορφώνονται και οι προστατευτικές δραστηριότητες του Οικουμενικού Πατριαρχείου:

γ.1.) Με ψηφίσματα, παραστάσεις, ενέργειες και εγκυκλίους, όχι πια προς τουρκικές αρχές, αφού οι Κεμαλικοί ήταν ανεξέλεγκτοι, ενώ ο σουλτάνος έχει απογυμνωθεί από κάθε εξουσία. Ήταν, λοιπόν, φυσικό, η όλη κίνηση του Πατριαρχείου να στραφεί είτε προς τους κρατούντες, δηλαδή τους συμμάχους, και προς την Κ.Τ.Ε., είτε προς τις άλλες χριστιανικές εκκλησίες και στη διεθνή κοινή γνώμη, είτε προς το ορθόδοξο ποίμνιο, εντός και εκτός Κωνσταντινουπόλεως. Ακόμη και προς τον τουρκικό τύπο (εφημερίδες).

γ.2.) Με καταγγελίες και στηλιτεύσεις των ειδεχθών εγκλημάτων στην περιοχή, κυρίως, του Πόντου, αλλά και της Νίκαιας της Βιθυνίας.

γ.3.) Με έντονες, συνεχείς και επίμονες εκκλήσεις για βοήθεια και συμπαράσταση στους εκτοπισμένους και στους πρόσφυγες. Ακόμη, με μελετημένα και οργανωμένα μέτρα πρόνοιας υπέρ των προσφύγων, τόσο της νεοτουρκικής, όσο και της κεμαλικής περιόδου.

γ.4.) Με παραμυθητικές και παρακλητικές εγκυκλίους προς το ορθόδοξο ποίμνιο, εντός και εκτός Κωνσταντινουπόλεως.

ΤΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΩΣ ΠΡΟΣΤΑΤΗΣ ΤΟΥ ΑΛΥΤΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ, 1919–1923

Για τη διερεύνηση των προστατευτικών και λυτρωτικών ενεργειών του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, προς πάσα κατεύθυνση, θα „περπατήσουμε“ στις σελίδες του ιστορικού περιοδικού „ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ“, το οποίο, ως επίσημο δημοσιογραφικό όργανο του Οικουμενικού Θρόνου (1880–1923), κρατάει „στητή κι ολόρθη“ την ψυχή του Γένους, ιδιαίτερα στη μαύρη περίοδο της Γενοκτονίας.¹

1 Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, „Εκκλησιαστική Αλήθεια“, 1880–1923 (τόμοι 47), Θεσσαλονίκη, Φωτοτυπική επανέκδοση Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών Ι. Μονής

α) Μέρμνα για τα δίκαια του αλύτρωτου Ελληνισμού, μετά το τέλος του πολέμου

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ως ανώτατη πνευματική αρχή των αλύτρωτων Ελλήνων, είχε υποβάλει, στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, ένα συνολικό Μνημόνιο για τους „Ελληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας“ (7/20 Μαρτίου 1919).

Το Μνημόνιο απευθύνεται στον Πρόεδρο της Γαλλίας (και Πρόεδρο της Διάσκεψης) Ζωρζ Κλεμανσώ, από τον Τοποτηρητή του Οικουμενικού Θρόνου, Μητροπολίτη Προύσης Δωρόθεο, με την ιδιότητα του Προέδρου της „αποστολής των αλύτρωτων Ελλήνων“. Στην αποστολή συμμετείχαν: ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρύσανθος, ο γιατρός Αλέξ. Παπάς και ο Τζων Χατζόπουλος (μέλη του Μικτού Πατριαρχικού Συμβουλίου).

Στόχος αυτού του Μνημονίου ήταν να παραθέσει, πρώτα-πρώτα, τα πληθυσμιακά, ιστορικά και πολιτιστικά στοιχεία που αφορούσαν στον Ελληνισμό της Ανατολής (Αν. Θράκης, Μ. Ασίας, Πόντου). Στη συνέχεια, να προκαλέσει το ενδιαφέρον και να επικαλεστεί την παρέμβαση των Δυνάμεων, προκειμένου να δρομολογηθούν οι προϋποθέσεις για τη δικαίωση των „σύννομων διεκδικήσεων του αλύτρωτου Ελληνισμού“, σύμφωνα με τις αρχές του Προέδρου των ΗΠΑ Ουίλσον.²

Οι συχνές αναφορές της „Εκκλησιαστικής Αλήθειας“ στην εν λόγω κορυφαία ελληνική αποστολή, για τα δίκαια της φυλής, μαρτυρούν το υψηλό αίσθημα ευθύνης που διακατέχει το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τη μεγάλη αυτή οριακή στιγμή. Ορισμένοι, μάλιστα, ηχηροί τίτλοι κύριων άρθρων του περιοδικού αποπνέουν έντονα το μέγεθος της εθνικής χαράς και περηφάνειας και το μεγαλείο των εθνικών οραματισμών που θερμαίνουν και ενδυναμώνουν την ψυχή του Γένους.

Τόμος 43 (1919)

- ΚΑΤΑΡΓΗΣΙΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ (σελ. 33–35)
- ΤΑ ΔΙΚΑΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ (σελ. 41–43)
- ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΕΡΟΝ (σελ. 49–51)
- ΕΘΝΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ (σελ. 57–58)
- Η ΑΔΙΑΡΡΗΚΤΟΣ ΑΛΥΣΣΟΣ (σελ. 65–67)
- ΗΧΗΡΑ ΠΑΡΑΦΩΝΙΑ (σελ. 101–103)
- Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΟΥ (σελ. 109–110)
- ΤΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ (σελ. 125–127)

Η συνεχής και δραστήρια κινητικότητα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, γύρω από την υψηλή εθνική αυτή αποστολή, από την έπαλξη της „Εκκλησιαστικής Αλήθειας“, στοχεύει στη στήριξη, στην προβολή και στην υλοποίηση των εθνικών διεκδικήσεων του αλύτρωτου Ελληνισμού.³

Ασφαλώς, το ενδιαφέρον του Οικουμενικού Πατριαρχείου, με τη διπλή του ιδιότητα, ως αναγνωρισμένου προστάτη των ορθόδοξων χριστιανών της Ανατολής και ως προκαθημένου των απανταχού Ορθόδοξων Εκκλησιών, δεν εξαντλείται στο συγκεκριμένο ζήτημα. Αντίθετα, επεκτείνεται σε όλα τα θέματα που αφορούν στην τωρινή κατάσταση και στη μελλοντική πορεία των υπό την ευθύνη του χριστιανικών πληθυσμών και θεσμών. Και, μάλιστα, σ’ όλη τη διάρκεια της κεμαλικής περιόδου, σχεδόν μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας της Ανταλλαγής (τέλη του 1923).

Βλατάδων, 1991.

² Στη Διάσκεψη των Παρισίων συμμετείχαν οι χώρες: Γαλλία, Αγγλία, Ιταλία, Αμερική.

³ Αναλυτικά στοιχεία για το Μνημόνιο και το περιεχόμενό του, βλ. Στάθη Πελαγίδη, Προσφυγική Ελλάδα, σελ. 22–36.

Έτσι, βλέπουμε, από τις αρχές, ακόμη του 1919, να προβαίνει σε διάβημα προς τους αρμόδιους „προς αναστολήν της στρατολογίας των υπό των πνευματικών αυτού δικαιοδοσιών διατελούντων και άμεσην απαλλαγήν των μη απολυθέντων εισέτι εκ των τάξεων του στρατού“, σύμφωνα με τις νέες αρχές του Προέδρου των Η.Π.Α. Ουίλσον. Εξάλλου, όπως κατ’ επανάληψη επεσήμανε παλιότερα το Πατριαρχείο, οι Νεότουρκοι, παρά τις αντιδράσεις των χριστιανών, έχουν προβεί στην καταναγκαστική στρατολογία τους και „εδημιούργησαν το νέον τούτο σφαγείον, εν ω απεργάσθησαν την εξολόθρευσιν της φυλής ημών“.⁴

Και επειδή, οι ωμότητες και τα εγκλήματα των κεμαλικών, εις βάρος των υπολειμμάτων του Ελληνισμού της Ανατολής, ιδιαίτερα του Πόντου, συνεχίζονταν, συχνά βλέπομε το Πατριαρχείο να „κρούει την θύραν“ των μεγάλων της εποχής, με πύρινα κείμενα και ψηφίσματα στις πρώτες σελίδες της „Εκκλησιαστικής Αλήθειας“.

Έτσι, το Νοέμβριο του 1920, με κύριο άρθρο, υπό τον τίτλο „ΠΑΙΔΕΥΘΕΙΤΕ ΠΑΝΤΕΣ ΟΙ ΚΡΙΝΟΝΤΕΣ ΤΗΝ ΓΗΝ“, απευθύνει αγωνιώδη έκκληση βοήθειας προς τη νεοσύστατη Κοινωνία των Εθνών (Κ.Τ.Ε.), στην οποία επισημαίνει και την ευθύνη που φέρει: „Τα υπολειπόμενα ακόμη εν τη Ανατολή λείψανα ζωής ζητούσι δικαιοματικώς την λύτρωσιν αυτών παρά των ισχυρών της γης...“.⁵

Αλλά και ευρύτερα, βλέποντας τους νέους ορίζοντες που ανοίγονται για όλα τα έθνη, από την ίδρυση του νέου διεθνούς Οργανισμού (Κ.Τ.Ε.), το Οικουμενικό Πατριαρχείο με ιδιαίτερη χαρά χαιρετίζει τη διαγραφόμενη προοπτική ανάπτυξης και ειρηνικής διαβίωσης των „πεπολιτισμένων του κόσμου κρατών“, με την ελπίδα ότι ο διεθνής αυτός Οργανισμός „δεν θα βραδύνει, όπως συμπεριλάβει εν τω καταλόγω των μελών αυτού και αντιπροσώπους των κυριοτάτων εν τω κόσμω Εκκλησιών...προς ευχερεστέραν πραγμάτωσιν του υψηλού και θεοφιλούς αυτού σκοπού“.⁶

Ασφαλώς, ο Μητροπολίτης Σελευκείας ΓΕΡΜΑΝΟΣ, ο οποίος συνέταξε το τρισέλιδο κύριο άρθρο αυτού του τεύχους (19 Δεκεμβρίου 1920), με τίτλο „Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ“, έτρεφε „φρούδες ελπίδες“, μια και η Κ.Τ.Ε. δε διέθετε καμία απολύτως εκτελεστική εξουσία, επομένως δεν ανήκε στους „ισχυρούς“ της γης. Διέθετε μόνο κοινωνικές και ανθρωπιστικές αρμοδιότητες. Ωστόσο, πιστεύουμε ότι η ευαισθητοποίηση της διεθνούς κοινής γνώμης, μέσω της Κ.Τ.Ε. ή άλλων φορέων, θα είχε τεράστια ηθική, ακόμη και πρακτική, σημασία για το Πατριαρχείο και τον Ελληνισμό της Ανατολής, ύστερα από την αρνητική εικόνα της Τουρκίας, ως συμμάχου των κεντρικών Δυνάμεων στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Γι’ αυτόν, ακριβώς, το λόγο, το Πατριαρχείο δραστηριοποιείται και προς αυτή την κατεύθυνση. Έτσι, ο Οικουμενικός Πατριάρχης ΜΕΛΕΤΙΟΣ Δ΄ και η Ιερά Σύνοδος, πιστεύοντας ότι, ακόμη και η ηθική καταδίκη και ο ηθικός στιγματισμός των εις βάρος των χριστιανών εγκλημάτων, έχει τεράστια σημασία, γιατί θα μπορούσε να εξελιχθεί σε εκστρατεία κατά των υπευθύνων, προβαίνουν στην έκδοση του ιστορικού ΨΗΦΙΣΜΑΤΟΣ της 5 Μαΐου 1922: „ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΕΝ ΑΣΙΑ ΚΑΙ ΡΩΣΙΑ ΔΙΩΚΟΜΕΝΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ“.⁷

Εκδίδει δηλαδή ψήφισμα συμπαράστασης, ως Προκαθήμενη Εκκλησία των Ορθόδοξων Εκκλησιών, όχι μόνο για τους χριστιανούς της Ανατολής, αλλά και για τους χριστιανούς της Ρωσίας, „εξ ων δεκάδες ιεραρχών, εκατοντάδες ιερέων, χιλιάδες χριστιανών εθανατώθησαν“ (υπό των Μπολσεβίκων). Το Ψήφισμα διαβιβάζεται σ’ όλες, εν

4 Τόμ. 43, έτος 1919, σελ. 19-20.

5 Τόμ. 44, αριθ. 44, 7 Νοεμβρίου 1920.

6 Τόμ. 44, αριθ. 50, 19 Δεκεμβρίου 1920.

7 Τόμ. 46, αριθ. 20, 21 Μαΐου 1922.

γένει, τις Εκκλησίες του Κόσμου, όλων των δογμάτων, „όπως δεηθώσιν μεν προς Κύριον... υπέρ των μαρτυρούντων χριστιανών της Ασίας και της Ρωσίας, επικαλεσθώσι δε την μεσολάβησιν των κυβερνήσεων αυτών προς τερματισμόν καταστάσεως απανθρώπου, αποτελούσης όνειδος διά τον ημέτερον αιώνα“.⁸

Αντιλαμβανόμαστε τον Παγκόσμιο αντίκτυπο του εν λόγω Ψηφίσματος. Ένα μήνα αργότερα, στις 12 Ιουνίου 1922, η Σύνοδος της Παλαιοκαθολικής Εκκλησίας της Ελβετίας, υπό τον Επίσκοπο ΕΔΟΥΑΡΔΟ ΧΕΡΤΣΟΚ, αποφασίζει τη λήψη ορισμένων μέτρων, με βάση το εν λόγω Ψήφισμα:

„Συνιστά την λήψιν όλων των μέσων προς προστασίαν κατατρεχομένων Αρμενίων και Ελλήνων, προς καταπολέμησιν της τρομερός πείνας εν Ρωσία και κυρίως προς βοήθειαν των υπό τας παρούσας δυσμενείς περιστάσεις βαρέως πασχόντων ιθαγενών του εξωτερικού“.⁹

Στα παραπάνω να προσθέσουμε το αμείωτο και συνεχές ενδιαφέρον του Πατριαρχείου και για τα άλλα κυρίαρχα θέματα που αφορούσαν στο μέλλον του αλύτρωτου Ελληνισμού. Το κορυφαίο, ανάμεσα σ' αυτά, ήταν η εξέλιξη των διαδικασιών στη Διάσκεψη της Λωζάνης, προκειμένου να καθοριστεί η τελική μοίρα αυτού του Ελληνισμού. Τα κύρια άρθρα της „Εκκλησιαστικής Αλήθειας“, για το εν λόγω θέμα, μαρτυρούν την αγωνία και το υψηλό αίσθημα ευθύνης του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αλλά και τις εκδηλες ελπίδες του για αίσια έκβαση των διαπραγματεύσεων:

- ΕΥΟΙΩΝΑ ΣΗΜΕΙΑ¹⁰

- ΜΕΤΑ ΧΡΗΣΤΩΝ ΕΛΠΙΔΩΝ¹¹

Κοντά σ' όλα τα παραπάνω, το Πατριαρχείο Κων/πόλεως, αναλαμβάνει να αντικρούσει και την κίνηση για ίδρυση τουρκοορθόδοξου Πατριαρχείου στην Άγκυρα. Το ζήτημα ήταν πολύ σοβαρό, γιατί θα μπορούσε να δημιουργήσει ρήγμα και εσωτερικό μέτωπο μέσα στο σώμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας.¹²

β) Καταγγελίες και στιγματισμοί των κεμαλικών εγκλημάτων (1919-1923)

Θα ήλπιζε κανείς ότι, με το τέλος του πολέμου (1918) και την ήττα της νεοτουρκικής Οθωμανικής αυτοκρατορίας, θα είχε λήξει το δράμα των μαζικών εκτοπισμών και των άλλων αποτρόπαιων εγκλημάτων εις βάρος του Ελληνισμού της Ανατολής. Και αυτό, διότι, υποτίθεται ότι η ηττημένη Τουρκία είχε καταθέσει τα όπλα και είχε συμμορφωθεί με τους όρους που της έχουν επιβληθεί από τους συμμάχους στην ανακωχή του Μούδρου (Οκτώβριος 1918).

Ωστόσο, τίποτε δεν άλλαξε από τα προηγούμενα. Η ίδια κατάσταση συνεχίστηκε, μάλιστα σε χειρότερη μορφή, με

Οι τέταρτοι του Παρθενονίου Αιωνίου (1919-20) με τη διεύθυνση των Αδελφών Μανώλη, που επέζησε θύμα της τουρκικής θηριωδίας.

8 Τόμ. 46, αριθ. 20, 21 Μαΐου 1922.

9 Τόμ. 46, αριθ. 28, 16 Ιουλίου 1922, όπου δημοσιεύεται επιστολή του Επισκόπου ΧΕΡΤΣΟΚ „Προς την Αυτού Παναγιότητα τον Οικουμενικόν Πατριάρχην ΜΕΛΕΤΙΟΝ τον Δ΄“.

10 Τόμ. 46, αριθ. 22, 22 Οκτωβρίου 1922.

11 Τόμ. 46, αριθ. 49, 10 Δεκεμβρίου 1922. Δυστυχώς, οι ελπίδες αυτές, τελικά, διαψεύστηκαν, διότι, με τη Συνθήκη της Λωζάνης, αποφασίστηκε ο υποχρεωτικός ξεριζωμός του Ελληνισμού της Ανατολής από τις προαιώνιες εστίες του.

12 Τόμ. 45, αριθ. 19, 15 Μαΐου 1921.

πρωταγωνιστές, αυτή τη φορά, τους Κεμαλικούς και τις συμμορίες του διαλυμένου τουρκικού στρατού, που τους ακολούθησαν.

Μπροστάρις στις καταγγελίες και στο στιγματισμό των νέων εγκλημάτων και πάλι το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο εκπέμπει τη δική του κραυγή απόγνωσης και αγανάκτησης, ύστερα από την προηγούμενη μαρτυρική δεκαετία. Εντυπωσιάζει και ο τίτλος, αλλά και ο τόνος του κύριου άρθρου της „Εκκλησιαστικής Αλήθειας“, όπου στηλιτεύεται η δρομολόγηση της μαύρης κεμαλικής περιόδου, μετά τα ανήκουστα νεοτουρκικά εγκλήματα: „...Έως πότε θα εξακολουθήσει η κατάσταση αυτή των πραγμάτων, έως πότε; Έως πότε αυτοί, οι διαρκούντος του πολέμου τσαούτα τερατουργήσαντες υπό την σκέπη των κεντρώων δυνάμεων, οι αυτοί μετά την εκείνων κατάρρευσιν θα εξακολουθώσι να διαπράττωσι τα αυτά, εάν μη χείρονα... Οι λεγόμενοι Κεμαλικοί δεν φαίνονται διατεθειμένοι να αναμείνωσι το τέλος των λογισμών της πολιτικής...“. Αυτά υπό τον εκρηκτικό τίτλο „QUOUSQUE TANDEM?“¹³

Πρέπει, όμως, να θυμίσουμε ότι τα εγκλήματα της Κεμαλικής Περιόδου διαπράττονται σε περιοχές εκτός ζώνης κατοχής του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος.

Γι' αυτό τρία είναι τα σημεία, στα οποία στρέφεται το ενδιαφέρον του Πατριαρχείου, διότι εκεί διαπράττονται οι μεγαλύτερες ωμότητες των Κεμαλικών εις βάρος άμαχου πληθυσμού και τα ειδεχθέστερα εγκλήματα κατά της ζωής και της πολιτιστικής υπόστασης των Ελλήνων.

- 1) Στην περιοχή του Αϊδινίου (αρχές της περιόδου, 1919-1920)
- 2) Στη Νίκαια της Βιθυνίας (αρχές της περιόδου, 1919-1920)
- 3) Στην Περιοχή του Πόντου (σ' όλη την περίοδο, 1919-1923).

Στην πρώτη περίπτωση, προκαλεί οργή ο δημοσιευόμενος „ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΞ ΑΪΔΙΝΙΟΥ ΟΜΟΓΕΝΩΝ ΑΙΧΜΑΛΩΤΩΝ ΕΝ ΔΕΝΙΖΛΗ ΚΑΙ ΝΑΖΛΗ“, σε δύο συνεχόμενα τεύχη.¹⁴

Το φρικιαστικό είναι ότι, ανάμεσα στους 429 άμαχους αιχμάλωτους, από την περιοχή του Αϊδινίου, περιλαμβάνονται γυναίκες και παιδιά, ακόμη και αβάπτιστα βρέφη.

Οι συνθήκες της αιχμαλωσίας είναι γνωστές: Ο τουρκικός στρατός, μη δυνάμενος να αντιμετωπίσει τις προελαύνουσες ελληνικές δυνάμεις, μετά την απόβαση στη Σμύρνη (Μάιος 1919), οπισθοχωρεί άτακτα και ανοργάνωτα, ξεσπώντας στον άμαχο ελληνικό πληθυσμό του Αϊδινίου και εκτονώνοντας τη μανία του, για εκδίκηση, με ποικίλους τρόπους: με τις παραπάνω αιχμαλωσίες άμαχου πληθυσμού, με το έγκλημα της γνωστής δολοφονίας των τριανταενός (31) προσκόπων του Αϊδινίου, με πυρπολήσεις σπιτιών και καταστροφές περιουσιών. „Το ωραίο Αϊδίνιον κατεστράφη σχεδόν εξ ολοκλήρου υπό πυρκαϊάς. Εκ των κατοίκων αυτού οι περισσότεροι σχεδόν εφονεύθησαν“.¹⁵

Όσο για τα εγκλήματα των Κεμαλικών στη Νίκαια της Βιθυνίας, πριν απελευθερώσει την περιοχή ο ελληνικός στρατός (19 Σεπτεμβρίου 1920), η επιστολή του Μητροπολίτη ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ (της 25 Σεπτεμβρίου 1920) προς τον Τοποτηρητή του Οικουμενικού Θρόνου ΔΩΡΟΘΕΟ, αποτελεί ένα ατράνταχτο και αδιαμφισβήτητο

¹³ Τόμ. 44, αριθ. 39, 3 Οκτωβρίου 1920.

¹⁴ Τόμ. 44, τεύχη υπ' αριθ. 17 (2 Μαΐου 1920) και 19 (16 Μαΐου 1920).

¹⁵ Ευσταθίου Πελαγίδη, Μικρασιατικός και Ποντιακός Ελληνισμός, σελ. 350.

ντοκουμέντο. Η ολοκληρωτική καταστροφή του ιστορικού Ναού της Πόλης (όπου ετάφησαν ο Αυτοκράτωρ Θεόδωρος Λάσκαρης, ο Αλέξιος Δ' και ο Πατριάρχης Μεθόδιος), και η πλήρης εξόντωση των Ελλήνων, όχι μόνο της Νίκαιας, αλλά και όλης της περιοχής (Χουδί, Βουρχανιέ, Κιούπι, Σασλή, Κείβες, Βεζύρχανι, Κιούπλια, Μπάσκοϊ, Ασάκιοϊ, Κηξήλ - Καγιά, Ακτσέ Σεχέρ κ.ά.), δίνουν το μέγεθος της τραγωδίας και της συμφοράς που υπέστη ο Ελληνισμός στη Β.Α. αυτή γωνιά της Μ. Ασίας.

„Ανέκφραστον δε είναι το φρικαλέον θέαμα του μεγάλου άντρου“, σημειώνει ο Μητροπολίτης, „προκαλούν παντοία συναισθήματα και διανοήματα κατά των κακούργων δολοφόνων τσούτων ανθρώπων μηδέν μηδαμώς πταισάντων, ει μη ότι ήσαν Χριστιανοί και Έλληνες“.¹⁶

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν είναι μόνο αποδέκτης αυτής της συμφοράς. Ταυτόχρονα, υψώνεται σε κατήγορο και καταγγέλλει στον Αρχιεπίσκοπο Κανταουρίας και Ουσάλης και στους Επισκόπους Σικάγου και Χαρρισβουργ τα εν λόγω κακουργήματα των Κεμαλικών στην περιοχή της Βιθυνίας. „Ο διωγμός κατά του Χριστιανισμού της Ανατολής εξακολουθεί άγριος, απηνής, επιδιώκων την τελείαν εκρίζωσιν αυτού... Ο Ναός της Νικαίας ο αναμνησκών του Χριστιανισμού Οικουμενικός Συνόδους κατάκειται σήμερον ερείπιον...“.¹⁷

Η καταγγελία του Πατριαρχείου έχει και τη συνέχειά της. Ευαισθητοποιείται η διεθνής κοινή γνώμη, ξεσηκώνονται οι Χριστιανικές Εκκλησίες, δημοσιεύονται εκτεταμένα άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά του Εξωτερικού. Το άρθρο του κληρικού J.A. DOUGLAS, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα „Church Times“, της 26 Νοεμβρίου 1920, και αναδημοσιεύτηκε στην „Εκκλησιαστική Αλήθεια“,¹⁸ μαρτυρεί το μέγεθος του πόνου και της ιερής αγανάκτησης όλης της χριστιανοσύνης, για την καταστροφή της Νίκαιας. „Δια τους Ανατολικούς, η Νίκαια είναι η συμβολική πόλις των Οικουμενικών Συνόδων εκείνων, αι οποίαι, παρά τον Χριστόν, είναι το ανώτατον και αλάθητον Δικαστήριον της Εκκλησίας... Ο Ναός είχε σημασίαν δι' άπασαν των ιστορικήν χριστιανοσύνην, δια την Δύσιν, ως επίσης και δια την Ανατολήν“.

Και, βέβαια, τα δεινά της Νίκαιας και της Βιθυνίας, ευρύτερα, αλλά και τα μαρτύρια άλλων περιοχών της Μ. Ασίας που διατελούσαν υπό τον κεμαλικό ζυγό (Κυζίκου, Νικομήδειας, Προύσης, Χαλκηδόνας, Πισιδίας, Φιλαδέλφειας), συνεχίστηκαν και στον επόμενο χρόνο (1921), μάλιστα, στην πιο εξοντωτική τους μορφή: „Όλοι οι άρρενες ομογενείς (αυτών των περιοχών) από 15 μέχρι 60 και 65 και 70 ετών μετετοπίσθησαν εις χώρας αξένους της ενδοτέρας Μ. Ασίας, εις τους Νομούς Βαν, Βιτλίσ, Διαρβεκίρης, Ερζερούμ και Μοαμουρέτ, διεκόπη δε πάσα επικοινωνία αυτών μετά των οικογενειών των“.¹⁹

Οι εκθέσεις, και για άλλα εγκλήματα σ' αυτές τις περιοχές, καταφθάνουν, σχεδόν καθημερινά, στο Πατριαρχείο, το εκκλησιαστικό και εθνικό κέντρο του αλύτρωτου Ελληνισμού, το οποίο υψώνει „ΚΡΑΥΓΗ ΟΔΥΝΗΣ“ (κύριο άρθρο), για να συγκινήσει τις Ύπατες Αρμοσθείς των Μ. Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη. „Δεν παρέρχεται σχεδόν ημέρα χωρίς το Οικουμενικόν Πατριαρχείον να λάβει ειδήσεις περί φυλακίσεων μελών της πνευματικής αυτού ποιμνης, τούτων ή εκείνων των κληρικών, τούτων ή εκείνων των δημογερόντων, τούτων ή εκείνων των ιδιωτών εκ των εν τη Μικρά Ασία υπολειφθέντων Χριστιανών ...“.²⁰

16 Τόμ. 44, αριθ. 40, 10 Οκτωβρίου 1920.

17 Τόμ. 44, αριθ. 37, 19 Σεπτέμβριος 1920.

18 Τόμ. 44, αριθ. 41, 19 Οκτωβρίου 1920.

19 Τόμ. 45, αριθ. 43, 28 Οκτωβρίου 1921.

20 Τόμ. 45, αριθ. 24, 19 Ιουνίου 1921.

Η κορύφωση, όμως, του δράματος του Ελληνισμού της Ανατολής επιβεβαιώνεται στην περιοχή του Πόντου, όπου ο κεμαλικός ζυγός ήταν συνεχής και πολύ βαρύτερος, ενώ η επίσημη ελληνική προστασία ήταν ανύπαρκτη. Την τραγική κατάσταση των Ελλήνων του Πόντου δίνει αναλυτικότερα, κατά κατηγορία εγκλήματος, „ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΑΝΑΤΟΛΗ“.²¹

Από τη μια, στιγματίζει τους καθολικούς εκτοπισμούς του άρρενος πληθυσμού, ηλικίας από 15 έως 70 ετών, στις επαρχίες Αμάσειας, Νεοκαισαρείας, Καισαρείας, Τραπεζούντας, Χαλδίας, Κολωνίας, Ροδοπόλεως, Ικονίου, Αγκύρας, Ηλιουπόλεως. Σε ορισμένες, μάλιστα, περιοχές έχουν εκτοπιστεί και τα γυναικόπαιδα (Αμάσεια, Νεοκαισάρεια, Χαλδία, Κολωνία, Κερασούντα). Υπολογίζονται σε πάνω από 180.000 οι εκτοπισθέντες του Πόντου που έχασαν τη ζωή τους, από το 1918 ως το 1921.

Στα παραπάνω να προσθέσουμε την ολοκληρωτική καταστροφή πόλεων, κωμοπόλεων και χωριών: 338 στην επαρχία της Αμάσειας, 145 στην επαρχία της Χαλδίας και 195 στην επαρχία της Νεοκαισαρείας.

Από την άλλη, στηλιτεύει τα λεγόμενα „Δικαστήρια Ανεξαρτησίας“, στα οποία „εν μια και μόνη ημέρα απηγχονίσθησαν εν τη πλατεία της πόλεως Αμασειάς 72 Έλληνες, ιατροί, φαρμακοποιοί, δικηγόροι, δημοσιογράφοι, διευθυνταί Τραπεζών, τραπεζίται, μεγαλοκτήμονες, έμποροι, υπάλληλοι ...“.

Πρόκειται για αξιόπιστη Έκθεση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, της 6/19 Οκτωβρίου 1921.

Εξάλλου, εικόνα Αγγελτηρίου για επίσημο Πατριαρχικό Μνημόσυνο δίνει το κύριο άρθρο του τεύχους 25 Σεπτεμβρίου 1921, με τίτλο „ΠΡΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΜΑΡΤΥΡΙΚΗΣ ΣΟΡΟΥ“, μέσα σε μαύρο πλαίσιο και με το πένθιμο σήμα του σταυρού στην προμετωπίδα.²²

Το άρθρο έχει χαρακτήρα όχι μόνο επίσημου Μνημόσυνου, για τα θύματα - ΝΕΟΥΣ ΜΑΡΤΥΡΕΣ του Πόντου, αλλά και επίσημης έκκλησης στους ισχυρούς της γης και στους ξένους ιεράρχες, των οποίων επικαλείται την άμεση βοήθεια.

„Η μετ’ ανήκουστου σκληρότητος και σατανικής μεθοδικότητος εξελισσόμενη τραγωδία του Πόντου, υπερβαίνουσα πάσαν περιγραφήν, είναι αδύνατον να εύρει ανάληπτον και την ήκιστα ευαίσθητον καρδίαν. Αθρόαι και πικραί υπερορίαι, πολυώδυνoi θανατώσεις, φρικώδεις απαγχονισμοί, είναι η δύσμοιρος μοίρα του ομογενούς εν Πόντω πληθυσμού, κατά τα εκείθεν αγγελλλόμενα... Αλλ’ εν τη συνεχούση Αυτήν (την Μ. Εκκλησίαν) οδύνη δεν δύναται να μη υψώσει φωνήν δικαίου παραπόνου και διαμαρτυρίας προς τους διέποντας τας τύχας των λαών... και προς τους ξένους Ιεράρχας, ων επικαλείται την άμεσαν μεσολάβησιν παρ’ οis ισχύουσιν ισχυροίς... ΑΙΩΝΙΑ Η ΜΝΗΜΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ“.

Όμως, το Οικουμενικό Πατριαρχείο προχωρεί και σε συγκεκριμένες ενέργειες, προκειμένου να συγκινήσει και ενεργοποιήσει, τόσο τους ισχυρούς, όσο και τις ξένες Εκκλησίες, για την κατάπαυση της αφόρητης αυτής κατάστασης, αλλά και για τη σωτηρία, όσων μπόρεσαν να αποφύγουν την καταστροφή.

Πράγματι, ο Τοποτηρητής του Οικουμενικού Θρόνου Δωρόθεος επισκέπτεται αυτοπροσώπως τον Ύπατο Αρμοστή της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη και διαμαρτύρεται για τα εν λόγω κακουργήματα.²³

Τον ίδιο Αρμοστή, για τον ίδιο σκοπό, είχε επισκεφθεί και ο Μη-τροπολίτης Αμασειάς Γερμανός με επιτροπή Ελλήνων της Σαμψούντας.²⁴

21 Τόμ. 45, αριθ. 43, 28 Οκτωβρίου 1921.

22 Τόμ. 45, αριθ. 38, 25 Σεπτεμβρίου 1921.

23 Τόμ. 45, αριθ. 38, 25 Σεπτεμβρίου 1921.

24 Τόμ. 45, αριθ. 39, 2 Οκτωβρίου 1921.

Παράλληλα, το Πατριαρχείο προβαίνει σε δύο ενέργειες: Από τη μια, καταγγέλλει, τηλεγραφικά, τα κακουργήματα στον Πρόεδρο των ΗΠΑ και στους Πρωθυπουργούς Μ. Βρετανίας, Γαλλίας, Ιταλίας. Από την άλλη, καταγγέλλει, με επιστολές, την εγκληματική αυτή κατάσταση στους Αρχιεπισκόπους Κανταουρίας - Ουψάλας, των Παλαιοκαθολικών της Ελβετίας, και στους Επισκόπους Σικάγου και Χάρρισβουργκ.²⁵

Σχετικές εκθέσεις έχει υποβάλει και στις Ύπατες Αρμοστίες Γαλλίας, Ιταλίας, Αμερικής, Ιαπωνίας, που είχαν την έδρα τους στην Κωνσταντινούπολη.²⁶

Τόσο τα κακουργήματα στον Πόντο, όσο και η έντονη κινητικότητα της Εκκλησίας, ήταν φυσικό να προκαλέσουν βαθιά συγκίνηση και αγανάκτηση στο Πανελλήνιο, εντός και εκτός Τουρκίας. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι, στο ελληνικό Κοινοβούλιο, η τριήμερη συνεδρίαση, της 5, 6 και 8 Απριλίου 1921, μετουσιώνεται σε πραγματικό μαρτυρολόγιο. Πράγματι, η Βουλή των Ελλήνων, αφού, πρώτα, αναλύει ιστορικά, με στοιχεία και ντοκουμέντα, το δράμα του Ελληνισμού της Ανατολής, από το έτος 1908 κ.ε., στο τέλος εκδίδει ένα κάθετο καταδικαστικό ΨΗΦΙΣΜΑ για την Τουρκία, όπου „οι οπωσδήποτε κυβερνώντες κατεδείχθησαν ανίκανοι να διοικώσιν ετερογενείς και ετεροθρήσκους πληθυσμούς και διά των απάνθρωπων αυτών μεθόδων ατιμάζουσι την σύγχρονον ανθρωπότητα και τον πολιτισμόν“.²⁷

Από την άλλη, στην Κωνσταντινούπολη, με ενέργειες της εκεί Εθνικής Άμυνας, πραγματοποιήθηκε ευρεία σύσκεψη αντιπροσώπων όλων των σωματείων της πόλης, προκειμένου να αποφασιστούν και δρομολογηθούν οι απαραίτητες ενέργειες προς πάσα κατεύθυνση, μέχρι και πραγματοποίηση πάγκοινου μαζικού συλλαλητηρίου.²⁸

Βέβαια, ο επίλογος της τραγωδίας του μικρασιατικού, ποντιακού και καππαδοκικού Ελληνισμού γράφεται με τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Θα λέγαμε, ωστόσο, ότι, συμβολικά και συνολικά, η μαύρη μοίρα αυτού του Ελληνισμού επισφραγίζεται με το μαρτυρικό θάνατο του Μητροπολίτη ΣΜΥΡΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, του μεγάλου ΜΠΡΟΣΤΑΡΗ της Ορθοδοξίας και του Γένους. Γι' αυτό και δε θα μπορούσε να λείπει, από τις σελίδες της „Εκκλησιαστικής Αλήθειας“, ο Μνημόσυνος, αλλά και Δοξαστικός Λόγος για τον άξιο Ιεράρχη. Η Δόξα και η Μεγαλοσύνη του εικονογραφούνται συμπυκνωμένα στον επίλογο ενός σεμνού άρθρου με τίτλο „Ο ΣΜΥΡΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ: „Τίμιον και ένδοξον το όνομα του Μητροπολίτου Σμύρνης Χρυσοστόμου, όστις ζηλώσας την δόξαν Γρηγορίου του Ε΄, υπό τραγικότερας δι' αυτόν και τον Ελληνισμόν συνθήκας, επέτυχε ταύτης, και ηξίωσεν ούτω εαυτόν να γραφεί το όνομα αυτού χρυσοίς γράμμασιν εν τοις δέλτοις της ιστορίας, καταλιπών και τοις μεταγενεστέροις λαμπρόν παράδειγμα αυτοθυσίας“.²⁹

Αναμφίβολα, ο μαρτυρικός θάνατος του Σμύρνης Χρυσόστομου κλείνει το μακροσκελή μαύρο κατάλογο των κεμαλικών εγκλημάτων κατά της Ορθοδοξίας και του Γένους.

γ) Μέρμινα για τους εκτοπισμένους και τους πρόσφυγες (1918–1923)

Το νήμα της μέριμνας και των μέτρων του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως για τους εκτοπισμένους και τους πρόσφυγες ομογενείς, ξεκινάει λίγο

25 Τόμ. 45, αριθ. 38, 25 Σεπτέμβριος 1921.

26 Τόμ. 45, αριθ. 39, 2 Οκτωβρίου 1921.

27 Για το Μαρτυρολόγιο αυτό της Ελληνικής Βουλής, ένα πραγματικό Ντοκουμέντο για τη Γενοκτονία, βλ. Ευσταθίου Πελαγίδη, Μικρασιατικός και Ποντιακός Ελληνισμός ... σελ. 322–387.

28 Τόμ. 45, αριθ. 40, 9 Οκτωβρίου 1921.

29 Τόμ. 46, αριθ. 36, 10 Σεπτεμβρίου 1922.

πριν από το τέλος του πολέμου (καλοκαίρι του 1918), όταν ήταν πια ορατά τα σημάδια της νίκης των συμμάχων και της ήττας των κεντρικών δυνάμεων.

Πρώτο βήμα, προς αυτή την κατεύθυνση, ήταν η συγκρότηση «κεντρικής πατριαρχικής επιτροπής περιθάλψεως», υπό την προεδρεία του Οικουμενικού Πατριάρχη, με απόφαση των δύο Σωμάτων: της Ιεράς Συνόδου και του Μικτού Πατριαρχικού Συμβουλίου. Γενικός Γραμματέας αυτής της Επιτροπής ορίζεται ο Α.Α. Πάλλης, μετέπειτα κεντρικό στέλεχος της Ε.Α.Π.³⁰

Η Επιτροπή είχε σκοπό: 1) να μελετήσει το πρόβλημα των εκτοπισμένων και των προσφύγων, 2) να ιδρύσει επαρχιακές επιτροπές, κατά μητροπόλεις, και ενοριακές, κατά ενορίες, 3) να συντονίζει το έργο των εν λόγω επιτροπών, 4) να προβεί σε ενέργειες και παραστάσεις στις τουρκικές αρχές, προκειμένου να επιτραπεί η επιστροφή των εκτοπισμένων (όσων επέζησαν) στις εστίες τους και να ληφθούν τα απαραίτητα κοινωνικά μέτρα περίθαλψης και ενίσχυσής τους, 5) να διενεργήσει εράνους, προς ενίσχυση των εκτοπισμένων και, αργότερα, των προσφύγων, τόσο μέσω φορέων και οργανισμών του εξωτερικού, όσο και μέσω των ομογενών.

Έτσι, βλέπομε ότι, ήδη από τον Ιούλιο του 1918, η εν λόγω Κεντρική Επιτροπή, καταφέρνει να αποσπάσει κυβερνητική απόφαση „περί επανόδου των προσφύγων εις τας εστίας αυτών“. Οι πρώτοι πρόσφυγες που επιστρέφουν, κατάγονται από τα παράλια του Πόντου, από τα νησιά και τα παράλια της Προποντίδας και από άλλα παραλιακά μέρη. Εξάλλου, με το δεδομένο ότι το οξύ πολιτικό νεοτουρκικό κλίμα άρχισε ήδη να αμβλύνεται, η Επιτροπή προχωρεί και σε προτάσεις για διάθεση οικονομικών μέσων προς αντιμετώπιση των πρώτων αναγκών των προσφύγων.³¹

Αυτά, πριν από την ανακωχή του Μούδρου (18 Οκτωβρίου 1918). Μετά την ανακωχή, η οποία ανέτρεψε τη νεοτουρκική δυναστεία και έθεσε υπό περιορισμό το Σουλτάνο, η Κεντρική Επιτροπή Περίθαλψης, προχώρησε στη βαθύτερη μελέτη του προσφυγικού προβλήματος, για τη σωστότερη αντιμετώπισή του.

Η σχετική μελέτη στράφηκε στην έρευνα των παρακάτω σημείων:

1) Αν τους εκτοπισμούς επέβαλλαν πραγματικοί στρατιωτικοί λόγοι, όπως ισχυρίζονταν οι Νεότουρκοι.

2) Πόσοι ήταν οι μετατοπισθέντες ομογενείς.

3) Συνθήκες μετατόπισης: από πού, προς ποια κατεύθυνση, με ποιες απώλειες κατά τη μεταφορά.

4) Ποια μέτρα πήρε η τουρκική κυβέρνηση υπέρ των εκτοπισμένων ομογενών, μετά την επάνοδό τους, συγκριτικά με την πρόνοια για μουσουλμάνους πρόσφυγες, στους οποίους χορηγούνταν χρήματα, ζεύγη ζώων και χωράφια.

5) Εκτίμηση των κατασχεθεισών κοινοτικών και ιδιωτικών περιουσιών.

6) Ποια μέτρα πάρθηκαν για την ασφαλή μεταφορά και εγκατάσταση των προσφύγων στις εστίες τους, οι οποίες, στις περισσότερες περιπτώσεις, έχουν καταληφθεί από έποικους και περίοικους Τούρκους.

7) Τρόποι διενέργειας εράνων για οικονομική ενίσχυση των προσφύγων.

8) Ανάγκη υποβολής εκθέσεων, από Μητροπόλεις των επαρχιών, για το προσφυγικό πρόβλημα της περιοχής τους.³²

Ωστόσο, τα προβλήματα της παλιννόστησης των προσφύγων ήταν οξύτατα, ακόμη και επί της νέας κυβερνήσεως, η οποία καταδίκασε την πολιτική των Νεότουρκων, αλλά στην πράξη δεν έπαιρνε κανένα μέτρο.

30 Τόμ. 46, αριθ. 36, 10 Σεπτεμβρίου 1922.

31 Τόμ. 42, αριθ. 14, 31 Ιουλίου 1918.

32 Τόμ. 42, αριθ. 20, 27 Οκτωβρίου 1918.

Πράγματι, συχνά οι πρόσφυγες έβρισκαν τα σπίτια τους ή καταστραμμένα, ή κατελημμένα από Τούρκους έποικους. Εξάλλου, οι υπάλληλοι που μεριμνούσαν για την παλιννόστηση, εφάρμοζαν την πολιτική των Νεότουρκων, από τους οποίους είχαν διοριστεί.³³

Το μόνο ευσώσιμο σημείο του λήγοντος έτους 1918, ήταν η εντολή της νέας τουρκικής κυβέρνησης στις επαρχιακές υπηρεσίες, να εντοπίσουν ορφανά Ελληνόπουλα, που τρέφονταν σε τουρκικά ορφανοτροφεία, ή σε τουρκικές οικογένειες, και να τα παραδώσουν στις επιτόπιες εκκλησιαστικές αρχές.³⁴

Στην πράξη, όμως, ούτε και αυτό το μέτρο απέδωσε.

Αν το πρόβλημα της παλιννόστησης των εκτοπισθέντων στα ενδότερα ελληνικών πληθυσμών ήταν, πράγματι, δυσεπίλυτο, θα λέγαμε ότι το πρόβλημα εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή (Αύγουστος 1922 κ.ε.), προς τα νησιά του Αιγαίου, τα παράλια της Προποντίδας, της Θράκης και Μακεδονίας και σ' άλλες περιοχές της Ελλάδας, ξεπερνά κάθε εκτίμηση και προσέγγιση. Αρκεί να έχουμε υπόψη ότι οι Μικρασιάτες πρόσφυγες που κατέφυγαν ξεριζωμένοι στην Ελλάδα, από τον Αύγουστο μέχρι το Δεκέμβριο του 1922, υπολογίζονται σε, περίπου, 900.000 και, μέχρι το Μάρτιο του 1923, σε 1.150.000.³⁵

Όμως, ο φόβος, μήπως το κύμα της Μικρασιατικής Καταστροφής φτάσει και μέχρι την Κωνσταντινούπολη, εξώθησε χιλιάδες Έλληνες της Πόλης στο δρόμο της προσφυγιάς. Το Πατριαρχείο, στις κρίσιμες αυτές ώρες, εκτέμπει αγωνιώδεις εκκλήσεις, ώστε να γυρίσουν όσοι έφυγαν και να μη φύγουν, όσοι παρέμειναν: „Τούτων όλων ένεκα, συνιστώμεν Πατρικώς προς τα τέκνα της Εκκλησίας να θέσωσι κατά μέρος πάντα φόβον περί επικειμένων τάχα διά την Κωνσταντινούπολιν συμφορών, να επιδοθώσι δε με ψυχικήν γαλήνην εις τα συνήθη έργα των, εγκαταλείποντες την ιδέαν της αναχωρήσεως“. Αυτά σημειώνει σε εγκύκλιό του „ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΕΠΩΝΥΜΟΝ ΛΑΟΝ“, στις 17 Σεπτεμβρίου 1922, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Μελέτιος Δ΄.³⁶

Δυστυχώς, το ρεύμα φυγής των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης προς την Ελλάδα ήταν ασταμάτητο. Η απογραφή του 1928 κατέγραψε 38.458 Έλληνες από την Πόλη.³⁷

Σίγουρα, ήταν πολύ περισσότεροι, αφού σε αγγλική έκθεση, της 1^{ης} Μαρτίου 1923, πέντε δηλαδή χρόνια νωρίτερα, ανέρχονταν σε 50.000 άτομα.³⁸

Μπροστά σε ένα τόσο μεγάλο μέγεθος προσφυγιάς και συναφούς προσφυγικού προβλήματος, το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, υπό τον Πατριάρχη ΜΕΛΕΤΙΟ Δ΄, δρομολογεί μια σειρά πατριαρχικών Εγκυκλίων και ενεργειών προς αλλογενείς και ομογενείς, από το Σεπτέμβριο μέχρι και το Δεκέμβριο του 1922, προκειμένου να συγκινήσει, να συνεγείρει και να συναγείρει τους πάντες «προς ανακούφισιν των προσφύγων».

Ιδιαίτερα συγκινητική είναι η πρώτη Πατριαρχική Εγκύκλιος, υπ' αριθ. 5290/30 Αυγούστου 1922, η οποία εκδίδεται τρεις μέρες μετά την καταστροφή της Σμύρνης (27-8-1922):

„Προς την Ιεραρχίαν του Οικουμενικού Θρόνου. Η Εκκλησία, ως άλλη Ραχήλ θρηνεί και κλαίει και οδύρεται δια τα μη υπάρχοντα πλέον τέκνα αυτής τα εν Μικρά Ασία.

33 Τόμ. 42, αριθ. 25, 1 Δεκεμβρίου 1918.

34 Τόμ. 42, αριθ. 26, 8 Δεκεμβρίου 1918.

35 Στάθη Πελαγίδη, Προσφυγική Ελλάδα, σελ. 41.

36 Τόμ. 46, αριθ. 38, 24 Σεπτεμβρίου 1922.

37 Ευσταθίου Πελαγίδη, Μικρασιατικός και Ποντιακός Ελληνισμός, σελ. 93.

38 Ευσταθίου Πελαγίδη, Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία. 1923-1930, Θεσσαλονίκη, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1994, σελ. 243.

Ωσεί μη ήρκει η καταστροφή μυριάδων υπάρξεων των Μητροπόλεων Καισαρείας, Νικομήδειας, Αμασειάς, Νεοκαισαρείας, Ικονίου, Πισιδίας, Τραπεζούντος, Αγκύρας, Χαλδίας, Κολωνίας, και Ροδοπόλεως, καλούμεθα ήδη να θρηνησομεν και επί των ερειπίων των περιοχών Βιθυνίας και Ιωνίας. Αι Μητροπόλεις δηλονότι Εφέσου, Κυζίκου, Νικαίας, Προύσης, Σμύρνης, Φιλαδέλφειας, Περγάμου, Βριούλων, Ηλιουπόλεως, Κρήνης, Κυδωνιών, Δαρδανελλίων, Ανέων και Μοσχονησίων, διέρχονται την στιγμήν ταύτην την σκληροτέραν δοκιμασίαν...“.³⁹

Κεντρικό σημείο της εν λόγω Εγκυκλίου είναι η επισήμανση ότι δε συγχωρείται να μένουν ασυγκίνητοι ομογενείς πλούσιοι, μπροστά στο δράμα των προσφύγων, τη στιγμή, κατά την οποία „εκ των πρώτων έσπευσεν επί το έργον η μεγάλη ανθρωπιστική Οργάνωσις „Αμερικανική Επιτροπή Περιθάλψεως δια την Εγγύς Ανατολήν“, εις ην και εν τω παρελθόντι οφείλεται η σωτηρία μυριάδων γυναικών και παιδιών“. Άμεση, λοιπόν, η ανάγκη συγκρότησης μητροπολιτικών και ενοριακών επιτροπών «προς συλλογήν εράνων εις χρήματα, εις τρόφιμα, εις ενδύματα ...“.⁴⁰

Εν τω μεταξύ το Οικουμενικό Πατριαρχείο δίνει πρώτο το υψηλό παράδειγμα προσφοράς και θυσίας για τη μεγάλη αυτή υπόθεση: Με απόφαση των δύο Σωμάτων (Ι. Συνόδου και Μικτού Πατριαρχικού Συμβουλίου), επιτρέπεται να εκποιούνται και να απαλλοτριώνονται «ιερά σκεύη και άμφια των ιερών εκκλησιών της Πρωτευούσης και των παρακειμένων επαρχιών», για να καλυφθούν επείγουσες προσφυγικές ανάγκες.

„Διότι ο έμψυχος Ναός του Θεού κέκτηται μείζονα αξίαν παρά τω Θεώ ή τα άψυχα αντικείμενα, τα αποτελούντα τας περιουσίας των ιερών Εκκλησιών, έστω και αυτά τα εγγύτερον προς την θείαν λατρείαν κείμενα ιερά σκεύη και άμφια και εικόνες και ό,τι άλλο τιμαλφές“. Η μεγαλοσύνη της εν λόγω απόφασης καταδεικνύεται από το γεγονός ότι παραβίαζε ακόμη και τον Ιερό Κανόνα της Εκκλησίας, ο οποίος προέβλεπε „ως μόνην περίπτωσιν απαλλοτριώσεως αυτών, την εξαγοράν και απολύτρωσιν αιχμαλώτων“.⁴¹

Οι εκκλησίες, για βοήθεια, που απευθύνονται από όλες, σχεδόν, τις πατριαρχικές εγκυκλίους προς τους ομογενείς, θεμελιώνονται στα δύο αυτά ατράνταχτα παραδείγματα:

1) Στη βοήθεια που προσφέρουν απλόχερα οι ξένοι: „Εκρούσαμεν ήδη τας θύρας της Ευρωπαϊκής και Αμερικανικής οργανωμένης φιλανθρωπίας και έχομεν ταχείαν και άμεσον την βοήθειαν της Αμερικανικής Επιτροπής Περιθάλψεως δια την Εγγύς Ανατολήν. Αλλά δεν είναι δίκαιον, ουδέ εθνικώς αξιοπρεπές να καθυστερήσομεν ημείς.

Έλληνες, πλούσιοι και φτωχοί: Ζητούμεν άμεσον και ταχείαν όχι την κατά δύναμιν, αλλά και την υπέρ δύναμιν συνδρομήν σας υπέρ των αδελφών μας“.⁴²

2) Στο τολμηρό βήμα του Πατριαρχείου να προχωρήσει στην εκποίηση ιερών σκευών και αμφίων των εκκλησιών: „Η Εκκλησία διέταξε την εκποίησιν των ιερών σκευών και αμφίων, άτινα αποτελούσι τον στολισμόν των ιερών Ναών. Άραγε θα υστερήσωσι αι ομογενείς κυρίαι να θυσιάσωσι μέρος του ιδικού των στολισμού, εν δακτυλίδιον, εν ψέλλιον, εν οιονδήποτε κόσμημά των, δια να απομάξωσι τα διάκρυα των αδελφών των και ν' ανακουφίσωσι το μητρικόν άλγος της Μεγάλης Εκκλησίας“.⁴³

Το θέμα, όμως, αφορά όλους τους Έλληνες, άντρες και γυναίκες: „Από της Πράξεως ταύτης της Εκκλησίας, εις το έσχατον τούτο μέτρον προβαινούσης, δέον να διδαχθώσι πάντες παραδειγματικώς, αφού τα τω Θεώ αφιερωμένα προσφέρονται προς

39 Τόμ. 46, αριθ. 35, 3 Σεπτεμβρίου 1922.

40 ό.π., Για το κοινωνικό και φιλανθρωπικό έργο της Αμερικανικής και των άλλων ξένων φιλανθρωπικών οργανώσεων, βλ. Στάθη Πελαγίδη, Προσφυγική Ελλάδα σελ. 315–325.

41 Τόμ. 46, αριθ. 36, 10 Σεπτεμβρίου 1922.

42 Τόμ. 46, αριθ. 36, 10 Σεπτεμβρίου 1922. Βλ. και Τόμ. 46, 26 Νοεμβρίου 1922.

43 Τόμ. 46, αριθ. 37, 17 Σεπτεμβρίου 1922.

σωτηρίαν των αδελφών, επιβάλλεται εις πάντας, πλουσίους τε και πτωχούς, να συνεισφέρωσιν όχι συνδρομήν συνήθη, αλλά σημαντικόν μέρος της ιδίας περιουσίας εκάστου...“.⁴⁴

Όσο κι αν το προσφυγικό πρόβλημα παρέμενε ανοιχτό, φαίνεται πως τα μηνύματα και οι εκκλήσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου έχουν συγκινήσει τις ψυχές ομογενών και αλλογενών, και μάλιστα σε πολύ σύντομο διάστημα.

Πράγματι, στο Χριστουγεννιάτικό του ΜΗΝΥΜΑ, του 1922, ο Οικουμενικός Πατριάρχης ΜΕΛΕΤΙΟΣ Δ', βλέπομε να διαπνέεται από έκδηλο πνεύμα ικανοποίησης και ευγνωμοσύνης για την απλόχερη φιλοπροσφυγική συμπεριφορά ημετέρων και ξένων: „Η Μεγάλη Εκκλησία ανακηρύττει εαυτήν οφειλέτιν ευγνωμοσύνης αϊδίου προς πάντας τους φιλανθρώπους όλου του κόσμου, δι' όσα έπραξαν και πράττουσιν υπέρ των εν δυστυχία ευρεθέντων τέκνων αυτής...“.⁴⁵

ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ

Με την έρευνα που πραγματοποιήσαμε στις σελίδες της „ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ“, καταδείξαμε το σωτήριο ρόλο και τεράστιο έργο που έχει επιτελέσει το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, κατά την κεμαλική περίοδο (1919-1923). Αν αναλογιστούμε ότι, από το 1453, σε καμιά περίοδο δεν απειλήθηκε τόσο πολύ, με ουσιαστικό και καθολικό αφανισμό, η Ορθοδοξία και το Γένος, όσο στις πρώτες 10ετίες του 20^{ου} αιώνα, θα κατανοήσουμε το μέγεθος της θυσίας και της προσφοράς του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ως κέντρου της Ορθοδοξίας και του Γένους, για τη σωτηρία του Ελληνισμού της Ανατολής.

Θέλομε να πιστεύομε ότι, με την παρούσα έρευνα, αναλύεται και ερμηνεύεται ιστορικά αυτός ο ρόλος.

α) ΠΗΓΕΣ

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Περιοδικόν „ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ“, 1880 - 1923 (47 τόμοι), Θεσσαλονίκη, Φωτοτυπική επανέκδοση Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών Ι. Μονής Βλατάδων, 1991.

β) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στάθη Πελαγίδη, Η Αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία, 1923-1930, Θεσσαλονίκη, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1994.

Στάθη Πελαγίδη, Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930). Ο Πόνος και η Δόξα, Θεσσαλονίκη, εκδ. Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 2003.

Ευσταθίου Πελαγίδη, Μικρασιατικός και Ποντιακός Ελληνισμός. Από την αρχαιότητα μέχρι την Ανταλλαγή. Με το Ντοκουμέντο της Γενοκτονίας της Γ' εν Αθήναις Εθνοσυνελεύσεως, Θεσσαλονίκη, εκδ. Αντωνίου Σταμούλη, 2004.

44 ό.π.

45 Τόμ. 46, 24/12/1922, σελ. 478-479.

Efstathios Pelagidis

**THE ECUMENICAL PATRIARCHATE OF CONSTANTINOPLE AND THE
UNREDEEMED HELLENISM DURING THE KEMAL PERIOD, 1919-1923**

The present research examines the actions and the greater role of the Ecumenical Patriarchate for the unredeemed Hellenism, mainly during Kemal Ataturk's period (1919–1923). It specifically examines the role of the Patriarchate concerning the Hellenism of the inner regions of Asia Minor (Pontos, Bithyny et al), which are under the influence and power of Kemal Ataturk, since all other regions in Turkey were controlled by allies.

Well, the research showed that the Patriarchate deployed, in that period, dareful activities in order to protect the Hellenism, which suffered untold hardships by the brigandish gangs of Kemal through:

1. resolutions, protests, representations, newsletters, circulars, actions to allies (ambassadors and High Commissioners of the Great Powers in Constantinople) and the Comity of Nations, but also to other Christian Churches and to the international public opinion,
2. accusing and denouncing the atrocities in the region, mainly in Pontos,
3. persistent and insistent appeals to anyone who could help and side the banished and the refugees.